

— СПб. : Издательство Олега Абышко, 2006. — С. 577-582. 11. Казаков М.М. Христианизация Римской империи в IV веке / М. Казаков. — Смоленск : Универсум, 2002. — 464 с. 12. Лактанций. О смертях преследователей / Лактанций [пер. В. М. Тюленева]. — СПб. : Алетей, 1998. — 145 с. 13. Панегирик Августу Константину (Pap. Lat. IX) // Вестник древней истории. — 1997. — № 2. — С. 240-254. 14. Пуховець Д. Хрещення та катехуменат Константина Великого / Д. Пуховець // Часопис української історії. — 2009. — № 12. — С. 69-73. 15. Рудоквас А.Д. Очерки религиозной политики Римской империи времени императора Константина Великого / А.Д. Рудоквас. — Режим доступу: <http://www.cerintant.pu.ru/>

aristeas/monogr/rudokvas/rud010.htm. 16. Спасский А.А. История догматических движений в эпоху Вселенских соборов / А.А. Спасский. — Сергиев Посад, 1914. — 648 с. 17. Спасский А.А. Обращение императора Константина Великого в христианство / А.А. Спасский. — СПб. : Изд. Олега Абышко, 2007. — 288 с. 18. Тюленев В.М. Лактанций: христианский историк на перекрестке эпох / В.М. Тюленев. — СПб. : Алетей, 2000. — 320 с. 19. Хоренаци М. История Армении / М. Хоренаци ; [пер. с древнеарм. языка, прим. Г. Саркисяна; ред. С. Аревшатыан]. — Ереван : Айастан, 1990. — 291 с.

Надійшла до редколегії 05.03.09

С. Чолій, асп.

МОБІЛІЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ЯК ОСНОВНА ПРИЧИНА "УКРАЇНСЬКОЇ ЗРАДИ" В ГАЛИЧИНІ 1914–1915 РОКАХ

Статтю присвячено розгляду процесу еволюції мобілізаційної політики Австро-Угорщини наприкінці XIX – на початку XX століття та показано безпосередні результати цієї еволюції.

The article describes the processes of evolution of the Austro-Hungarian's mobilization policy in the late XIX – early XX century. The author shows main results of such evolution.

Перша світова війна викликала неабиякі зміни в житті українського народу, розділеного на 1914 рік кордонами двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Проте крім безпосередньої участі великих мас українського населення у бойових діях в складі армій ворогуючих коаліцій та нового етапу українського державотворення, війна викликала також новий виток ескалації насильства проти українського народу.

Детальний розгляд процесу еволюції мобілізаційної політики Австро-Угорщини наприкінці XIX – на початку XX століття дає можливість чітко простежити процес, через який пройшло багато країн світу, котрі постали свого часу перед загрозою війни. Це – зростання авторитарних тенденцій, ролі та значення військової влади у відношенні до цивільної адміністрації, пріоритет забезпечення військової безпеки держави навіть за рахунок прав громадян.

Під назвою "Українська зрада" в сучасній історіографії фігурують події 1914 та першої половини 1915 років на території населених українцями провінцій Австро-Угорщини, котрі включали жорсткі заходи, спрямовані проти українського населення, ініційовані владою та силовими структурами Австро-Угорщини. Вони вилилися у масові депортації, інтернування та страти осіб, звинувачених у симпатіях до росіян і хоча й були спрямованими насамперед проти москвофілів, проте торкнулися набагато ширших груп населення. Часто ці події відбувалися без суду і слідства, за "законами військового часу".

Проблема "Української зради" широко висвітлена в історіографії, мемуарній літературі та публіцистиці. Точку зору дослідників на дане питання можна звести до кількох основних напрямків. Українофільська література з даного питання зосереджується переважно на тому, що польська національна меншина в Галичині використала центральну владу для того, щоб поширити заходи проти москвофілів на все українське населення [9; 16]. Москвофіли, в свою чергу, звинувачують австрійську владу в тиранстві проти всього "руського" населення та наголошують на єдності східнослов'янських народів [13, 15]. Їх доробок також включає матеріали свідчень очевидців, зібрані в таборах інтернованих осіб [14]. Інша група дослідників приходить до того висновку, що масове застосування терору було викликане насамперед зловживаннями військового часу, антиросійськими настроями в середовищі населення імперії та нейтральною позицією місцевої влади під час конфлікту [6; 10].

Попри детальний розгляд цього питання дослідниками різних історичних напрямків та шкіл, ними досі не було розкрито питання щодо механізму його уможливлення в Австро-Угорщині, яка на 1914 рік все ще була

конституційною державою з гарантованими на законодавчому рівні правами всіх своїх громадян.

В основу статті покладено тезу про закономірність подій "Української зради" у зв'язку із значним суворішанням мобілізаційних правил в імперії на початку XX століття та відходом від законності задля забезпечення військової безпеки імперії. Автор вперше простежує таку еволюцію на основі українських архівних матеріалів: внутрішньої документації місцевих органів влади та урядових інструкцій Австро-Угорщини. Саме процес такої еволюції, на думку автора, і спричинив до вищезгаданих подій 1914-1915 років, які також можна розглядати як один із компонентів підготовки до війни.

Загалом підготовка до мобілізації в імперії була започаткована запровадженням загальної військової повинності у 1868 році [12, с. 10-24]. Додатковим імпульсом, котрий визначив загальне спрямування майбутніх мобілізаційних заходів, став Німецько-Австро-Угорський військово-політичний союз 1879 року та передуючий цьому Сан-Стефанський мирний договір 1878 р. [7]. У майбутній війні можливими стали два фронти: проти Російської імперії та на Балканах. Не зважаючи на вступ до Троїстого союзу Італії у 1882 році, італійський напрям майбутньої війни також планувався, зважаючи на прагнення Риму об'єднати всі землі, населені італійцями [25, р. 181-182].

Військове планування Австро-Угорщини за весь період 1867-1914 років вилилося у створення кількох редакцій основних військових планів: – "Kriegsfall B", "Kriegsfall I", "Kriegsfall R" (війна проти Балканських країн, Італії та Росії відповідно), що викликало і відповідну організаційну роботу на місцях [19, с. 46-46зв; 20, с. 17-18; 21, с. 37; 26, с. 1-4].

Сам мобілізаційний план був поділений на два основні етапи реалізації: "приготування" (Vorbereitung) та "набуття чинності" (Durchführung) [20, с. 43зв]. Крім безпосередньо військових дій – мобілізації людей, коней, фуражу тощо, він включав і цілу низку адміністративних заходів. До них можна віднести заходи із збереження банків, грошової маси, власності громадян, випускання ордерів та надання допомоги війську, забезпечення сталості обміну, системи мір і ваги. Адміністрація мала слідкувати за тим, щоб мобілізація та військові події на місцях відбувалися в руслі законності [20, с. 43]. Вона також мала стежити за пересуванням громадян на території повітів, видавати посвідчення цивільним та військовим особам, займатися обліком худоби, возів та інших матеріальних засобів, необхідних для ведення війни [20, с. 49-51].

Варто зазначити також те, що автори плану передбачали, що навіть в умовах мобілізації мали бути збереженими основні права громадян: рівність перед законом, право власності та управління, свобода вибору засобів до існування та професії, право громадян скаржитись, право відправлення релігійних культів, отримувати освіту та спілкуватись рідною мовою [21, с. 52].

Військові справи Галичини було підпорядковано імперському військовому міністерству та міністерству крайової оборони. Адміністративними справами в Галичині у повному обсязі відало Галицьке Намісництво. У його складі підготовкою до війни займалися перший відділ та президіальний департамент [8, с. 35-40].

В умовах миру підготовка до війни включала в себе розміщення на території Галичини необхідної кількості військ та їх утримання, навчання рекрутів та резервістів, роботу штабів. Також цивільна влада мала готуватися до подачі в умовах війни війську всієї необхідної допомоги та забезпечувати його необхідною кількістю товарів та послуг [21, с. 54].

Керівництво мобілізацією на місцях повністю покладалося на місцеву (повітову або гмінну) владу. Саме їхня злагоджена робота мала сприяти проведенню мобілізації у якомога стисліших часових рамках. Староства мали негайно доносити до повітів нові інструкції центральної влади щодо мобілізації та контролювати їх виконання на місцях. Всі мобілізаційні накази та листи мали зберігатися окремо та були секретними. Місцева влада несла сувору відповідальність за їх втрату [17, с. 58зв].

Староста на випадок мобілізації мав бути оповіщений в першу чергу та безпосередньо розпочати її процес впродовж першого мобілізаційного дня [18, с. 113зв]. Щодо детального переліку інших необхідних мобілізаційних заходів, то було створено "таблиці мобілізаційних днів", які чітко регламентували всю суму заходів на кожен день мобілізації, аж до місячного терміну після початку мобілізації [3, с. 338-339; 11, с. 74-91, 103-109, 129-130 та ін.].

Староста сам мав контролювати поширення мобілізаційних інструкцій і оголошень та їх видання в мирний та військовий час. В Галичині вони перевдавалися трьома мовами – німецькою, польською та українською практично щороку [5; 18, с. 41, 88, 93; 23].

Старости мали надавати пропозиції щодо удосконалення плану мобілізації [26, с. 5]. Службовці старост звільнялися від призиву до армії на 15 днів після проголошення мобілізації. Далі їх могли призвати до війська, але староста міг подовжувати їм відстрочку [18, с. 31зв].

Проте у зв'язку із постійними міжнародними кризами та загостренням міжнародної атмосфери з початку ХХ століття спостерігається поступове жорсткішання повноважень влади в умовах мобілізації. Виступалося насамперед у порушеннях прав громадян імперії та у відході від досить таки ліберальних засад, на яких мала відбуватися мобілізація, озвучених вище.

Так, ще у 1898 році повітових сержантів жандармерії було переведено до категорії урядників крайової оборони та розширено їх повноваження щодо можливостей затримання підозрілих осіб. На них також переходила практично вся виконавча робота на місцях з організації мобілізації та призову, а також щодо боротьби з ухилянням від нього [18, с. 57].

Поступово більш жорсткі заходи почали набувати конкретного вираження. Зокрема, на час дії військового або надзвичайного стану права особистої свободи, недоторканності помешкання, таємниці листування, свободи зборів та свободи слова могли бути обмежені [21, с. 52]. Починаючи з 1909/1910 року, згідно до нових постанов, надзвичайні розпорядження армії та військових міністерств, крайової оборони та місцевих військових штабів мали більш повноваження, ніж закон та могли обмежу-

вати або навіть усувати права громадян. Офіцери та чиновники могли діяти в таких умовах на власну відповідальність, не дотримуючись законів та приписів [26, с. 7]. У реальних ситуаціях військового часу це часто призводило до того, що навіть офіцери найнижчої ланки ухвалювали без суду і слідства смертні вироки [9].

Жандармерія ще до оголошення мобілізації могла збирати відомості про неблагонадійних осіб та за потреби проводити перевірку сфери їх особистих контактів і, зокрема, листування [21, с. 58]. Зважаючи на локальну специфіку, у Галичині це переважно були люди, звинувачені в москвофільстві та проросійських настроях, але до їхнього числа могли бути зараховані і інші особи, зовсім не причетні до антиурядової діяльності [9]. Такі, не зовсім законні, можливості збору інформації були використаними для організації (та фабрикації) показових антимосквофільських процесів [22].

Розпорядження на час війни могли бути локальними (провінція, староство, округ чи повіт) або загальнодержавними. В зоні військових дій військова поліція встановлювала ще суворіші розпорядження (*ostrzeisze zarządzenia*). В окремих округах може застосовуватися цензура листів, друкованих видань, телеграм, телефонних розмов. Також аналогічні заходи могли здійснюватися навіть в тих повітах, котрі були віддаленими від фронту, і де такі заходи раніше не передбачалися [21, с. 56]. Свідченням ефективності цих заходів є досить добра інформаційна відмежованість фронту від цивільного життя, на що вказує в своїх мемуарах один з офіцерів австрійської армії [2].

Обмеження торкалися також пересування цивільних осіб. Згідно до плану війни з Росією ("План Р" або "Kriegsfall R"), впродовж 48 годин після мобілізації затримувалися всі ті, хто перетинав кордони повітів без дозволу влади, злочинці та підозрювані у скоєнні злочину, тимчасово залишені на волі. З повітів мали виселятися вглиб імперії ті люди, що на думку місцевої адміністрації загрожували суспільному порядку. До їх числа відносили людей, звинувачених у 16 категоріях злочинів. Заборонялося передчасне звільнення звинувачених [21, с. 84; 26, с. 40]. Під час війни це викликало виселення та біженства до 100 або навіть 200 тис. людей з Галичини (за різними оцінками) та до створення українських таборів інтернованих в Гмнді, Талергофі, Гнаві, Терезієнштадті тощо [1, с. 21-22; 4, с. 36-38; 14; 16, с. 24; 24, с. 3-7]. Водночас такі заходи застосовувалися і щодо інших національностей, зокрема сербів (до 120 тис. осіб) [15, с. 49].

Без дозволу суду проводилися обшуки у підозрілих людей, попередньо взятих на облік жандармерією. Після початку війни обмежувалося також видання нових паспортів та дозволів [21, с. 60, 63].

Будь-які громадські товариства та організації після оголошення мобілізації заборонялося створювати без дозволу влади. Заборонялося проводити демонстрації без дозволу, а збори чи мітинги також без присутності делегатів від влади. Ці делегати мали право в будь-який момент зупинити збори. Закордонні листи та видання іноземною мовою затримувалися.

У зв'язку із оголошенням війни передбачалося вилучити у населення будь-яку зброю, в тому числі мисливську. Зброю могли залишити собі лише люди, котрі мали право користуватися нею у зв'язку із службовою потребою [19, с. 45]. За невиконання даного рішення накладався штраф розміром до 2000 крон або ув'язнення терміном до 6 місяців. Вилучалася також вся вибухівка, в тому числі у тих людей, які використовували її по службі [21, с. 63].

В умовах воєнного стану заборонялося розголошувати друком інформацію про військові операції військ Австро-Угорщини та її союзників. Вступала в дію цензу-

ра друкованих видань. Перед друком кожне періодичне видання мало бути подане цензорам за 3 години, інші видання – за 8 днів. Обов'язкові додрукові примірники подавались також до місцевої поліційної дирекції та прокуратури [26, с. 26, 43, 49].

Цензурні комісії утворювались в Бережанах, Ярославі, Коломиї, Кракові, Львові, Новім Сончу, Перемишлі, Жешуві, Самборі, Сяноку, Станіславові, Стрию, Тернополі, Тарнуві та Вадовіце.

Оголошення військового стану також значно впливало на діяльність судової системи. Після оголошення мобілізації під юрисдикцію військових судів передавались справи по звинуваченню у шпигунстві, контактах з ворогом, порушеннях при призові до війська та реквізіціях, ухиланні солдатів від виконання службового обов'язку, допомозі дезертирам. Всі справи судів присяжних передаються карним трибуналам на рік від дня мобілізації [21, с. 63].

Видані паспорти необхідно було приписувати за місцем перебування та чітко обмежувати територіальні межі їх дії. Для людей, що проживають коло зони бойових дій та кордону, які схотіли покинути своє постійне місце проживання або змушено виселялись, були встановлені маршрути руху вглиб Галичини. Для першого військового корпусу (Західна Галичина) це був маршрут Болен-Міхаловіце-Краків, десятого (Центральна Галичина) – Тарногород-Майдан Сенявський-Ярослав, одинадцятого (Східна та Південна Галичина) – Волочиск-Підволочиск-Тернопіль. Біженці та виселенці, котрі не матимуть документів від місцевих влад, зможуть отримати їх в Міхаловіце, Майдані Сенявському та Підволочиску відповідно [26, с. 1].

Подорожні з дозволу на перетин кордону, котрі прибувають з Росії, мали затримуватись цивільною владою та направлятись до Кракова, Ярослава та Тернополя (I, X та XI корпуси відповідно). Їх мали перевірити, після чого "надійних" випускали на волю, решту ж – інтернували до визначення мети в'їзду. Перетин кордону під час війни з боку Австро-Угорщини дозволявся лише людям, чиїм завданням є розвідницька діяльність на ворожій території. Він мав відбуватися таємно [21, с. 64-66]. Подорожні були змушені їхати до нейтральних держав, звідки вже потрапляли додому, як це, наприклад, сталося з Д. Дорошенком, який перебував в Австро-Угорщині у відпустці з родиною [4, с. 15-22].

З 1911 року до відділків жандармерії було прикріплено додаткові військові сили ландштурму (збройні сили третьої лінії) для забезпечення спокою на місцях. Надалі каральні акції відбувалися за безпосередньої участі цих вояків.

Таким чином, засновуючись на викладеному матеріалі, можна прослідкувати еволюцію підходів центральної влади Австро-Угорщини до цивільних громадян в умовах мобілізації. Можна чітко побачити значне їх суворішання на початку XX століття та відхід від принци-

пів законності на користь інтересів захисту держави. На думку автора, можливість реалізації подій "української зради" адміністрацією Австро-Угорщини проти українського населення в Галичині на початку війни була зумовлена саме явною недемократичністю передвоєнних приготувань, насамперед мобілізаційних.

Також варто зазначити, що аналогічні події на початковому етапі війни мали місце і в інших частинах імперії, зокрема щодо етнічних сербів на півдні монархії [15], що допомагає зрозуміти не суто антиукраїнську його спрямованість, а включити його до суми надзвичайних заходів, застосованих для успішного ведення війни.

Отже, не зважаючи на безпосередню причину цих подій, засобом до їх втілення варто назвати саме жорстку мобілізаційну політику в Австро-Угорщині на початку XX століття.

1. Андрусишин Б. Україна в роки першої світової війни. // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнарод. наук. конф., К., 1998.
2. Бім Я. Спогади з мого перебування у Перемишлі під час Російської облоги 1914-1915 рр. – Львів: Каменяр, 2003.
3. Вооруженные силы Австро-Венгрии. Ч. I: Организация, мобилизация и состав вооруженных сил. По данным к 1 января 1912 года. – СПб.: Военная Типография, 1912.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле: 1914-1920. В 4 частинах. – К., 2007. – 630 с.
5. Інструкція мобілізаційна: для громад. – Львів, 1892.
6. Карпинець І. Галичина: військова історія 1914-1921 рр. / Упор. Стеблій Ф. І., Якимович Б. З. – Львів: Панорама, 2005.
7. Киссинджер Г. Дипломатія. – М.: Ладомир, 1997.
8. Кульчицький В. С., Бойко І. Й., Мікула О. І., Настасяк І. Ю. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини. – Львів, 2002.
9. Кулчицький Р. Заметіль. Частина I. Курилася доріженька. – Львів, 1991.
10. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. В трьох частинах. – Львів, 1929-1930.
11. Наставление для мобилизации Австро-Венгерской армии. Приложения ко II части. – СПб.: Военная Типография, 1911.
12. Риттих А. Ф. Австро-Венгрия. Отдель II: Вооруженные силы. – СПб., 1876.
13. Рогозинский А. М. Русский народ в Карпатах. – К., 1915.
14. Талергофский альманах. Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время всемирной войны 1914-1917 гг. – Львов, 1924. – вып. 1: Террор в Галичине в первый период войны 1914-1915.
15. Толпица М. Война Австро-Венгрии против собственных подданных. – Пг., 1915.
16. Цеглинский М. Г. Галицькі погроми: трагічна сторінка з життя галицьких українців в часи європейської війни 1914-1915 рр. – Клівленд: Робітник, 1917.
17. Центральний Державний Історичний Архів Львова (далі – ЦДІАЛ), ф. 146, оп 4, спр 3358. – Циркуляри та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 2. 18. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 3359. – Циркуляри та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 3. 19. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 3363. – Циркуляри та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 7. 20. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 3364. – Циркуляри та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 8. 21. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 3366. – Циркуляри та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 10. 22. Шимов Я. Габсбургское наследие Западной Украины. // Отечественные записки. – 2007. – №1(34).
23. Anfang und der Mobilisierungs-Instruktion für das k. k. Landwehr als Landsturm Territorial-Commando. – Wien, 1896.
24. Osthaim-Dzerowycs M. Das Fluchtlinglager Gmund. // Osterreichisch-Ukrainische Rundschau. – 1997. – №5.
25. Tunstall G. A. Jr. The Habsburg Command Conspiracy. The Austrian falsification of Historiography on the outbreak of World War I. // Austrian history yearbook. – 1996. – Vol. XXVII.
26. Zarzadzenia wyjątkowe w Galicyi na wypadek wojny: Wkazowki dla k. k. Starostw i Dyrekcji Policji co do przygotowania i wprowadzenia w zycie tych zarzadzen. – Lwow, 1909.

Надійшла до редколегії 06.04.09

А. Шилова, канд. іст. наук, доц.

РОЛЬ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА В УРЕГУЛЮВАННІ ЮГОСЛАВСЬКОЇ КРИЗИ ТА УЧАСТЬ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ (90-ті РОКИ XX СТОЛІТТЯ)

Проаналізовано суперечливу роль світового співтовариства в досягненні миру на Балканах і зусилля України в зв'язку з цим.

The contradictory role of the international community and efforts of Ukraine are analyzed.

Балкани традиційно були й залишаються місцем зіткнення інтересів як країн цього регіону та його безпосереднього оточення, так і великих держав. Балканські кризи неодноразово ставали початком європейських і світових криз, а перекроювання державних кордонів на

Балканах призводило до появи нових держав або, навпаки, їх зникнення чи зведення до рівня неісторичних, докорінно змінюючи існуюче геополітичне становище.

Події 90-х років у югославській федерації, а саме її криза, розпад, подальша війна між колишніми республі-